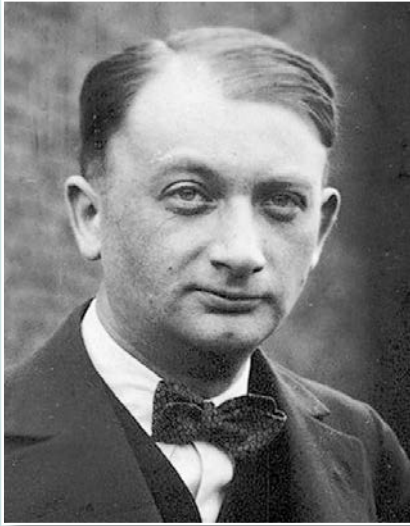


Йозеф Рот: п'яний, злий, але розумний



Український єврей Йозеф Рот (1894–1939) увійшов в історію літератури як австрійський письменник та журналіст, автор романів «Марш Радецького», «Йов», «Гробівець капуцинів» тощо. Усе життя він перебував у пошуках власної національної й культурної ідентичності, невтомно коригуючи власну біографію та постійно переїжджаючи — з однієї країни до іншої, із готелю до готелю. Маючи обтяжену спадковість, митець був дуже схильним до депресії, патологічних ревнощів і самокатувань, а після того, як його хвора на шизофренію дружина потрапила до психлікарні, став хронічним алкоголіком. Незадовго до смерті він намалював себе за столиком у кав'ярні, підписавши: «Це я насправді такий: злий, п'яний, але розумний».

Безбатченко

Мойсей Йозеф Рот народився 2 вересня 1894 р. у сім'ї євреїв-хасидів у місті Броди (нині — Золочівський район Львівської області), яке тоді входило до Австро-Угорщини, але перебувало на її кордоні з російською імперією. Упродовж життя він багато й охоче розповідав про себе, та щоразу — по-іншому, тому факти його біографії є досить умовними і переважно нічим не підтверджені документально. Так, місцем свого народження письменник інколи називав село Шваби (Швабендорф) під Бродами, а ще мав підrobне свідoctво про хрещення, у якому значилася місцевість Швабія в Угорщині.

Сім'я Грюбель, із якої походила його мати Марія (Міріам), займалася торгівлею тканинами та хмелем. До купецького роду належав і його батько, Нахум (Натан) Рот. «Моя мати була єврейкою міцної, земної слов'янської статури. Часто вона співала українських пісень, адже була дуже нещасною, — пригадував Йозеф. — Вона не мала ні грошей, ні чоловіка, бо мій батько, який одного разу з'явився і вивіз її на захід, імовірно, з єдиною метою — стати моїм батьком, залишив її саму в Катовіце та зник назавжди. Либонь, він був диваком, австрійським волоцюгою, п'яницею, марнотратником і помер, коли мені виповнилося 16, у стані божевілля. Його особливістю була меланхолія, яку я від нього успадкував. Я жодного разу його не бачив».

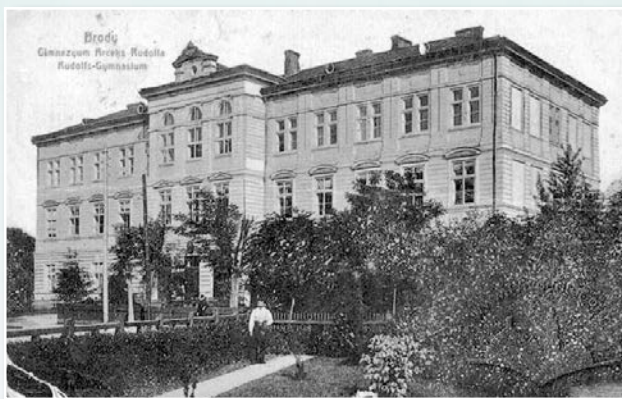
За даними нідерландського дослідника Нільса Бохове, батьки Рота побралися 1892 р., і незабаром Нахум справді вивіз дружину до Польщі, де знаходилися його зернові склади. Виявивши розкрадання, він поїхав до Гамбурга, але на зворотному шляху його неадекватна поведінка

в поїзді привернула увагу інших пасажирів. Спочатку його помістили до психіатричної лікарні, а згодом передали на поруки родичів, які звернулися за допомогою до чудотворця-рабина. Вагітна Марія повернулася до батьків у Броди, де й народила свого єдиного сина. Її соціальний статус лишався невизначеним, тож один із її братів розшукав Нахума з наміром підписати в нього згоду на розлучення. Але чоловік, який так і перебував у чудотворця, «лише посміхався гостеві, нічого не говорив і нічого не розумів». Після цього сім'я підтвердила чутки, що він повісився, — це було краще за божевілля, яке в євреїв вважалося карою Божою.

Марія більше не виходила заміж і присвятила себе вихованню сина, оточивши його гіперопікою та поводячись досить владно. Зростав Муньо (так називали письменника в дитинстві) у закритому родинному середовищі, оточений тітками, дядьками й кузенами. Хоча пізніше завжди наголошував, що його ранні роки минали в злиднях, хоча насправді жив у великому домі з прислугою, фотографувався в салонах і мав учителя гри на скрипці. Рот ніколи не забував, що є безбатченком, і тому не втомлювався вигадувати собі щоразу іншого батька: у різний час і за різних обставин він говорив, що був сином польського графа, віденського фабриканта, який виготовляв боєприпаси, австрійського залізничного чиновника, армійського офіцера тощо. Відсутність батька позначилась і на його творчості, і на політичних поглядах, зокрема у вигляді поклоніння різним патерналістським фігурам, а надто — імператорові Францу Йосифу I. Тоді як літературні образи матері в його книгах завжди були невиразні та навіть карикатурні.



Муньо-школяр



Гімназія кронпринца Рудольфа у Бродях



Марія Рот, мати

У багатонаціональних прикордонних Бродях Муньо з дитинства розмовляв на їдиш, але добре знав німецьку, розумів польську й українську мови. Його першим навчальним закладом 1901 р. стала єврейська комерційна школа барона Гірша, де викладалося німецькою. А з 1905 р. він продовжив освіту у вищій реальній гімназії імені кронпринца Рудольфа (нині — Бродівська гімназія ім. І. Труша), також німецькомовній. Єдиний єврей у своєму класі, Рот був старанним учнем. Однокласники пригадували його як стриманого та дещо зверхнього хлопчика. Загалом він мешкав у Бродях до 18 років, і, хоч би як не намагався надалі дистанціюватися від свого походження, це містечко під різними назвами фігурує в дев'ятох із шістнадцяти його романів.

Я відчайдушно брехав

Склавши випускні іспити в гімназії, 1913 р. юнак переїхав у Львів до свого дядька Зигмунда Грюбеля, стосунки з яким були досить напруженими через моральний і фінансовий тиск із боку останнього. Хоча кузина Паула лишалася його близькою подругою до кінця життя. Вочевидь, Йозеф не почувався комфортно в сімейному колі, прагнув вирватися з нього і надалі всіляко демонстрував свою відразу до традиційних родинних цінностей. А вступивши на відділення германістики Львівського університету (нині — імені Івана Франка), у якому на той час тривало гостре польсько-українське протистояння, він невдовзі кинув навчання і переїхав до Відня. Із початком Першої світової війни до нього туди приїхали мати й тітка, які жили з ним в одній квартирі.

Оселившись у німецькомовній столиці Австро-Угорщини, Рот найперше відмовився від імені Мойсей, усіляко приховував своє єврейське походження і, за однією з версій, навіть прийняв католицизм. «Почав учитися, був завзятим та амбітним, огидно добрим парубійком, сповненим тихої злости й отрути», — пригадував пізніше він. Скрутне матеріальне становище йому досить швидко вдалося поліпшити завдяки здобутій стипендії, приватним урокам для дітей вельмож, а також не без допомоги заможних родичів.

Ба більше, він навіть отримав репутацію франта: відвідував кафе, вишукано одягався та ходив із тростинкою та моноклеєм. У його спогадах про студентські роки читаємо: «Я відчував, що ніхто не визнає за мною право вирізнятися серед інших і що моя виклична самотність

буде сприйнята за гордості. Мені нічого не залишалося, як подвоїти зарозумілість і триматися зверхньо... У мене були бездоганні костюми та бездоганні манери — багатьом дамам це подобалося. Я відчайдушно брехав, розповідав про заморські краї, зі знанням справи говорив про жінок. Я опанував справжнє ремесло письменника та шахрая: навчився розробляти плани».

Брехня стала патологічною звичкою Йозефа. Тож нерідко біографи називають його міфоманом. Міфоманія вперше була описана на початку XX ст. французьким психіатром Ернестом Дюпре як поведінкова залежність, викликана нездоланною потребою в містифікації. «З уламків свого минулого він створював нові, вигадані Я, переймаючи різні манери та говірку, — зазначав дослідник Кейрон Пім. — Він віддавав перевагу власній уяві над реальністю та руху над застоєм».

У студентські роки Рот лишався осторонь політики та будь-яких суспільних рухів, але навесні 1916 р. несподівано кинув університет і пішов добровольцем на війну. Через півтора десятиліття він повідомляв видавцеві: «Я добровільно вступив до 21-го єгерського полку. Був завзятим солдатом, надто рано потрапив на передову, подався до кадетської школи, хотів стати офіцером. Став прапорщиком. Був на східному фронті до кінця війни. Був хоробрим, суворим та амбітним».

Цей період життя митця овіяний найбільшою кількістю легенд. На думку біографів, він, найімовірніше, усі ці два з половиною роки служив у Львові писарем при штабі 32-ї піхотної дивізії. Але в подальших розповідях Йозеф незмінно містифікував свою військову службу, перебільшуючи власні поневіряння та героїство: описував виснажливі марші фронтовими дорогами; «казарми, окопи, лазарет», заслужений чин лейтенанта і здобутий срібний хрест; піврічне перебування в російському полоні й утечу; два місяці служби в червоній армії та дезертирство з неї; «силоміць пройдену частину світу, щоб стріляти, а не бажання щось побачити» і т.д. Цікаво, що йому завжди вірили. Зокрема, він зміг так переконливо вдавати мовленням і поведінкою імперського офіцера, що навіть колишні офіцери не підозрювали його обману.

Утім, якою б насправді не була військова служба Рота, події Першої світової наклали глибокий відбиток на його біографію. 1932 р. він занотував: «Найпотужнішим досвідом мого життя стала війна і кінець моєї батьківщини, єдиної, яку я коли-небудь мав, — подвійної



Йозеф-студент, 1914



Рот в армії (стоїть крайній праворуч), 1916



Фрідль Райхлер, дружина

монархії Австро-Угорщини». Імперія розпалася на низку країн; і Львів, і Броди потрапили під польську окупацію.

Rote Roth

Після демобілізації у грудні 1918 р. Йозеф із величезними труднощами, вибравшись із зіткнення між польськими, чеськими й українськими загонами, повернувся до Відня, де намагався отримати австрійський паспорт. Він уже не продовжував навчання, а мусив заробляти собі на життя. Найперше звернувся до редакції місцевого тижневика. Один із співробітників залишив спогади про це: «Солдат справляв враження злиденної, напівголодної, промерзлої людини, яку стара форма робила на вигляд ще жалюгіднішою. Він приніс два вірші. Чи ми їх надрукуємо? Співчуючи бідакові, я одразу їх прочитав... Вірші молодого вояка були чудові». Після цього йому запропонували спробувати себе в написанні репортажів.

Так Рот став журналістом газети «Neue Tag» і, хоча ігнорував усі можливі правила роботи з текстами, швидко став улюбленцем читачів. Але справжній успіх прийшов до нього в Берліні, куди він переїхав 1920 р., бо там «улітку можна переночувати на лавці в парку і наїстися торбою вишень». А найвідоміші періодичні видання мали за честь друкувати його статті, однак Йозеф став постійним кореспондентом видання «Frankfurter Zeitung».

На тлі повсюдної дискримінації він захопився соціалістичними ідеями і навіть підписувався як «Червоний Рот» (гра слів від Rote Roth). Героями його блискучих фельєтонів стали такі ж знедолені, як він, — біженці, повії, злодії, п'яниці і безхатьки. Він дуже серйозно ставився до своєї творчості й зауважував: «Я не добавка і не десерт, я основна страва... я не пишу «дотепні нотатки на полях». Я маю портрет епохи».

Йозеф був не просто популярним, але й одним із найоплачуваніших репортерів, проте завжди залишався невдоволеним і мав конфлікти з керівництвом. У листах до редакції він весь час нарікав на низькі гонорари, погане ставлення, цензуру та ігнорування його запитів: «У мене немає видавця. У мене немає читача. У мене немає визнання». Коли 1925 р. митець хотів залишити газету, йому запропонували посаду кореспондента в Парижі та пообіцяли відрядження по всьому світу. Так він відвідав радянський союз («Я не в захваті ні від цієї країни, ні від радянського проекту»), Албанію, Югославію, Польщу, Італію тощо, репортажі зірки стали вершиною

його журналістського доробку. За підрахунками дослідників, Рот написав понад 1300 публіцистичних творів (репортажі, фейлетони, есеї, коментарі щодо широкого кола проблем). Однак із часом перейшов до більш ліберальних і навіть дещо консервативних поглядів.

Йозеф ніколи не мав власного дому й постійно мешкав по різних готелях: «Я люблю безособовість кімнати, як чернець любить свою келію... Я — громадянин готелю, я його патріот». Його ніколи не приваблювало осіле життя, навіть після одруження.

Загнані в глухий кут

Вирішивши в неповній сім'ї, Рот так і не навчився будувати здорові стосунки з представницями протилежної статі. Про його юнацькі захоплення фактично нічого не відомо, за його розповідями то були численні любовні пригоди. А восени 1919 р. у віденському кафе він познайомився з Фредерікою (Фрідль) Райхлер, 19-річною продавчинєю, теж єврейсько-галицького походження, нареченою його співробітника.

Однак 25-річний Йозеф у своїй поведінці з дівчиною не був послідовним: зразу розладнав її заручини, почав наполегливо ходити до неї додому, заприятелював з її сім'єю, а потім без жодних пояснень переїхав до Берліна. Фрідль вирушила за ним слідом і стала його цивільною дружиною, проте в листах до сестри вже нарікала на його байдужість і пізні повернення додому.

Рот усе ж офіційно оформив із нею шлюб (5 березня 1922 р.), але свого ставлення не змінив. Його постійні відрядження, раптові від'їзди і нічні походи вона сприймала дуже болісно. Повертаючись, Йозеф виявляв патологічні ревності та безпідставно звинувачував її у зрадах (вочевидь, сам не зберігаючи вірність). Друзі лишили спогади, що свідчать про явний аб'юз із його боку. Зокрема, письменник дорікав дружині навіть за те, що вона довго дивилась у дзеркало, підкреслював її низький інтелектуальний рівень, а ще нерідко влаштовував і привселюдні «сцени».

Так, одного разу під час відвідування кафе з компанією журналістів він вискочив із-за столу та почав кричати, що вона пить із відомим скрипалем. Його колега Людвіг Маркузе пригадував: «У Відні я знав Фрідль як жінку дотепну, привабливу, життєрадісну. Роту ж подобалися витончені стримані дами, і він переробив обраницю під себе, позбавив її природності, перетворив її на своє



Йозеф на вокзалі



Із дружиною у Франції



Сибіл Рейрс, коханка



Андреа Манга Белл,
цивільна дружина

літературне творіння. Їй доводилося коритися його вказівкам, і це довело її до загибелі».

А за кілька років у Фрідль дебютували перші симптоми психічного захворювання: вона стала відчувати напади тривоги, випадки кататонії чергувались у неї з епізодами манії (то сиділа годинами непорушно, то рвала на собі волосся і дуже голосно кричала). За словами біографа К. Піма, «вона віддала своє життя чоловікові, що насильно сформував її особистість у форму, яку вважав доречною, котрий робив усе, що заманеться, не зважаючи на її потреби».

Йозеф ще спробував розрадити її подорожами Європою, але їй стало тільки гірше. «Моя дружина дуже хвора із серпня, — писав він у листі 1929 р. — Психоз, істерія, суїцидальні думки, вона ледве жива». Врешті йому довелося звернутись до французьких фахівців, які встановили їй діагноз «прогресуюча шизофренія». Надалі Фрідль проходила лікування в психіатричній лікарні в Берліні, жила в друзів під наглядом медсестри, перебувала під опікою батьків (доки вони не емігрували), а потім змінила кілька спеціалізованих закладів в Австрії. Однак її становище не поліпшувалося: вона ставала дедалі апатичнішою і відмовлялася від їжі, внаслідок чого схудла до 32 кілограм.

«Я просто не знаю, як жити», — нарікав Рот друзям. Він виявляв щиру занепокоєність станом дружини, вивчав наукову літературу, консультувався з медиками і навіть із чудотворцем-рабином. Ба більше: вважав себе єдиною причиною її хвороби, вдавався до самокатувань і занурився в депресію. «Я проклятий ще страшніше, ніж Фрідль, — бідкався митець і додавав: — десять років шлюбу, що закінчується так, сприймаються як сорок».

Нав'язливе відчуття провини він намагався заглушити алкоголем, потрапивши в залежність, якої вже не зміг позбутися. Це своєю чергою погіршувало його і без того хистке фінансове становище, підірване численними рахунками за лікування. Востаннє Йозеф відвідав Фрідль у клініці 1935 р., тоді вона накинулася на нього з наміром убити. Після цього він подав на розлучення через її недієздатність, а друзям сказав, що його дружина померла. Однак коли її згодом перевели до безкоштовного закладу, то все ж передумав і відкликав свою заяву. Це було фактично повторенням сценарію його матері. Ніколи не припиняючи корити себе за жінчину хворобу, Рот, утім, шукав розраду в обіймах інших жінок.

Так, спочатку в нього був роман із єврейською актрисою з Буковини Сибіл Рейрс. А в серпні 1929 р. він познайомився з редакторкою німецько-кубінського походження Андреа Манга Белл (1902–1985), дружиною принца Камеруна. Сильна й незалежна, вона після розставання із чоловіком сама виховувала двох дітей. Із Йозефом Андреа прожила близько семи років: готувала для нього, друкувала його рукописи, вислуховувала його претензії, що він утримує «негритянське плем'я» (її дітей), і терпіла його постійні ревності.

У її спогадах про Рота читаємо: «Він був бридким, але жінок чомусь приваблював. Я не знала іншого чоловіка, який був би настільки принадним у цьому плані. Він рухався повільно, як равлик, був дуже стриманим, жодного імпульсивного жесту, він таївся, продумував кожне слово. Але він умів бути ніжним, як ніхто, я божеволіла від нього».

Після розриву з Андреа 1936 р. Йозеф зійшовся з письменницею Ірмгард Койн (1905–1982), яка поділяла його пристрасть до алкоголю. Їхні стосунки тривали два роки і закінчилися теж через аб'юз. Ірмгард нарікала: «Я навіть не могла піти до ванної — він уже починав непокоїтись. Коли я засинала, він заплутував пальці в моєму волоссі... Його божевільні ревності дедалі більше змушували мене почуватися загнаною в глухий кут, аж доки я не змогла більше цього терпіти». Вона кинула його в Парижі і втекла до Ніцци з морським офіцером: «Я пішла від нього з глибоким зітханням полетшення, ніби позбулася нестерпного тягаря».

Яка темрява в мені

Письменник був непростою й суперечливою особистістю. Він завжди поводився самовпевнено та зверхньо, у пориві емоцій проявляв різкість і категоричність. Але водночас відзначався примхливістю, полюбляв жаліти себе й жалітись іншим, водночас ображаючи навіть тих, хто йому допомагав. Його непоказна зовнішність поєднувалася з неймовірною харизматичністю, яка привертала до нього людей.

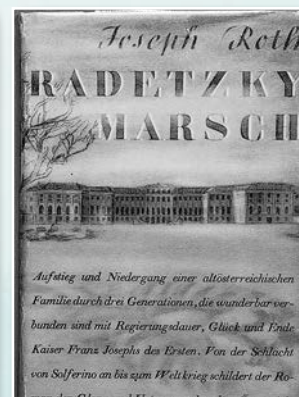
Одним із найближчих його друзів став видатний австрійський прозаїк Стефан Цвейг (1881–1942), зовсім не схожий на нього за темпераментом. Вони листувалися з 1927 р., а вперше зустрілися 1929 р. Перекладач Майкл Гофман так охарактеризував цю дружбу: «Їхні стосунки ускладнювалися тим фактом, що Рот був



Письменник, 1926



Йозеф Рот і Стефан Цвейг, 1936

Перше видання
«Маршу Радецького»

фінансово, можна сказати, фізично залежним від Цвейга і, як слід було очікувати, погано справлявся зі своєю залежністю, театральнo благаючи, періодично висловлюючи вдячність». Стефан справді допомагав грошима — і йому, і Фрідль — але нерідко натомість вислуховував від нього критику на свої твори та свої погляди. Тому намагався тримати такого друга на відстані, віддаючи перевагу саме листуванню.

Йозеф сповідувався Цвейгу й у своїй алкогольній залежності: «Жоден алкоголік не отримує від випивки менше задоволення, ніж я. Чи отримує задоволення епілептик від своїх нападів? Чи отримує задоволення безумець від своїх зривів?» За різних обставин він розповідав, що почав пити з восьми років, то говорив, що став зловживати алкоголем уже на війні, рятуючись від холоду. Але після хвороби дружини його залежність перейшла у хронічну фазу. Напідпитку митець ставав дотепним, доброзичливим, душею компанії, завжди заводив у кафе нових знайомих. Якщо в нього були гроші, він частував усіх підряд і залишав щедрі чайові офіціантам. Але бували і дні, коли він спав п'яним просто на вулиці. До речі, його рахунок у барі віденського готелю «Брістоль» не сплачений і досі.

Літературознавець Д. Затонський зазначає: «Такий образ людини легковажної, що нібито бездумно живе, не дуже поєднується з письменницькою глибиною, із жорсткою вимогливістю до себе як стиліста, із меланхолією, до якої Рот справді був схильний».

«У мене немає дому, окрім того, що я вдома в самому собі», — говорив він, імпульсивно переїжджаючи з одного готелю до іншого (і сам, і з коханками). Єдині речі, до яких Йозеф прив'язувався, — це наручні годинники. У нього була маніякальна звичка — носити їх щонайменше два (один — на руці, інший — у кишені) і в разі купівлі нового обов'язково одразу розбирати його та збирати заново. Він писав: «Краще мріяти про дім, краще мандрувати: подорожувати з надією, ніж прибути, оселитися та розчаруватись. Краще завжди жити з трьома валізами, упакованими та готовими до від'їзду».

Друзі називали його найбільш непрактичною людиною, адже митець ніколи не міг давати раду грошам, які заробляв своєю творчістю, а також постійними позиками. У листі до Стефана Цвейга він нарікав: «Я все ще благаю Вас і надалі вважати мене розсудливою людиною, схильною до періодичних нападів божевілля, але загалом

підконтрольний собі, та сумлінним другом, який пише ось так лише в години ясності. Я припинював. Я позичав гроші в найнеможливіших місцях, зневажаючи та проклинаючи себе за це. А все тому, що ніколи в житті в мене не було нічого подібного до надійної фінансової бази, ніколи не було банківського рахунку чи заощаджень. Нічого, нічого, тільки аванси — витрати, витрати, аванси».

У їхньому листуванні це стає головною темою. Так, 1930 р. він бідкався: «У мене немає грошей. Я маю на увазі, справді немає грошей, і я п'ю». А 1931 р.: «У мене немає жодних доходів»; «Я, певно, несповна розуму»; «У моєму житті відбуваються жакливі, у найбуквальнішому сенсі, невимовні речі». 1932 р.: «Ви не уявляєте, яка темрява в мені». Але саме в такі часи суцільних негараздів — у професійній, особистій і політичній сферах — митець написав свої найкращі твори.

Щойно відкладаю перо, я гублюся

Рот прийшов у літературу із журналістики, яка вимагала від нього працювати регулярно, багато і швидко, але виробила в нього досконалий стиль. Свої перші оповідання він писав ще в студентські часи.

Однак перший повноцінний період його художньої творчості розпочався 1923 р. романом «Павутина». У наступні роки постали «Готель «Савой»», «Бунт», «Втеча без кінця», «Циппер і його батько», «Справа і зліва», сповнені мотивами розгубленості й безпритульності, скептицизму і зневіри. Їхні герої — колишні солдати, які повертаються з війни чи з полону та не можуть знайти собі місця в новому суспільстві.

Другий період відкривається 1930 р., в найбільш кризові часи, книгою «Йов. Роман простого чоловіка» — оповіддю про трагічну долю євреїв під час і після Першої світової війни. Вершина творчості митця, визнаний шедевр — роман «Марш Радецького» (1932), історія трьох поколінь сім'ї Тротта, своєрідна ностальгія за часами ідеологізованої Австро-Угорщини.

Серед характерних особливостей прози Рота критики називають його здатність окреслювати портрет лише кількома фразами, уміння зображувати другорядних персонажів такими ж яскравими й багатограними, як головні герої, виняткову проникливість у оцінюванні політичних процесів (життя Європи між двома світовими війнами), дотепність, метафоричну рішучість, афористичність мовлення тощо.



Ернст Толлер,
письменник-самогубця



Ірмгард Койн, коханка



Паула Грюбель, кузина



Автопортрет

За словами літературознавців, книги нав'язливо повертали його до тих місць, із яких він найбільше прагнув утекти: вони сповнені згадками про малу батьківщину, емігрантами й кордонами, аферистами, ветеранами і безбаченнями.

Його доробок важко віднести до певного літературного напрямку. У період бурхливого розквіту різних модерністських течій Йозеф, порушуючи актуальні злободенні теми, залишався прихильником класичної манери письма, через що і не отримав широкого визнання за життя. «Треба писати, навіть коли усвідомлюєш, що друковане слово вже нічого не може покращити», — пояснював він.

Період його продуктивності — два міжвоєнні десятиліття, протягом яких Рот написав, окрім численних публіцистичних творів, 16 романів (11 із яких так чи інакше пов'язані з Україною) і збірку оповідань. Дослідник Роман Струць зазначав: «Він був болісно, вулканічно, шалено продуктивним. Звичайна самозакоханість авторів, ретельність, із якою вони ставляться до власних творів, у нього відсутня; коли він згадає книгу, яку пише, то зазвичай каже, що в нього є три тижні, щоб закінчити її; часто навіть незрозуміло, яку книгу він має на увазі. Іноді він просить надіслати йому примірники тієї чи іншої назви; у нього самого їх немає».

Сам же митець говорив: «Швидкописання — це єдиний мій варіант писати добре». Він не потребував натхнення, а тривалу роботу своїх колег вважав лише виявом лінощів. До того ж у нього чимало незавершених творів, багато його романів не довші за новелу. Причина цьому — не тільки постійні переїзди, зловживання алкоголем, а і його внутрішніх неспокої.

Найцікавіше те, що Йозефові справді вдавалося успішно поєднувати регулярне письмо з хронічним алкоголізмом. Як зазначав С. Цвейг: «До цього алкоголь був для нього лишень засобом творчого збудження: за роботою він час від часу пригублював, саме пригублював чарчину коньяку. Це був спочатку всього лише прийом митця... Йозефу Роту з його нелюдською ясністю розуму потрібно були тільки злегка, ледь помітно затуманити мозок, як затемнюють кімнату, щоб краще чути музику».

Однак, коли після ушпиталення дружини він остаточно пустився берега, його письмо стало тільки ще досконалішим. Йозеф був украй організованим алкоголіком, чітко розподіляючи свій час. Проводячи кожен вечір за п'ятигою, він удень встигав 6–8 годин віддавати творчості.

Нерідко він писав прямо за столиком у гамірному кафе. Але інколи роман і писався з єдиною метою — оплатити рахунок. Рот завждинаголошував, що працює винятково для заробітку, однак Цвейгу зізнавався: «Я думаю, що зможу змінити світ лише тоді, коли пишу, і щойно я відкладаю перо, я гублюся».

Святий пияк

Після призначення Гітлера канцлером на початку 1933 р. Рот назавжди залишив Німеччину та остаточно перебрався до Франції, періодично живучи також в інших країнах. М. Гофман говорив, що його вважали євреєм в Австрії, австрійцем — у Німеччині та німцем — у Франції.

Він передчував катастрофічні зміни, його листи до друзів сповнилися песимізмом і відчаєм: «...ми прямуємо до великої катастрофи. Зовсім не беручи до уваги наші особисті обставини — наше літературне та матеріальне існування зруйноване — ми прямуємо до нової війни. Варвари захопили владу. Не обманюйте себе. Пекло панує».

Нацисти внесли його твори до першого списку заборонених книг, які підлягали вилученню і спаленню. «Наша праця була марною», — нарікав він Цвейгу та згодом додавав: «Слово померло, люди гавкають, як собаки». У моменти найбільшої розгубленості Йозеф ностальгував за ідеалізованою Австро-Угорською імперією, мріяв про повернення Габсбургів, закликав до відродження монархії: «Я маю право на свою батьківщину».

Переживаючи депресію, митець відкидав допомогу друзів: «Будь-яка дружба зі мною руйнівна. Я сам стіна плачу, якщо не купа руїн». І знову шукав розради в алкоголі, чим ще більше погіршував своє становище. У надії дістати хоч якісь гроші авансом, надсилав своїм видавцям гнівні звернення, у яких погрози перемішувалися з благаннями. До всього цього додалися неминучі проблеми зі здоров'ям.

Щойно досягнувши 40-річчя, Рот здавався вже старим, полисів і втрачав зуби, мав проблеми зі шкірою, очима і печінкою, нарікав на біль у серці і нестерпні мігрені. У нього сильно набрякали ноги, так що йому було важко пересуватися. Кожен його ранок починався з блювання. Часом він не міг нічого їсти і тільки пив молоко. Так, 1936 р. він писав: «Принижений, зганьблений, у боргах, посміхаюся крізь стиснуті зуби, людина, наполовину божевільна, наполовину труп».



В останні роки життя



Гімназія у Бродях (сучасний вигляд)



Пам'ятник Роту в Бродях біля гімназії

Деякі дослідники розглядали його зловживання алкоголем як повільне самогубство на тлі тяжкої депресії. Цвейг із цього приводу зазначав: «Байдужість до власної долі, ба більше — таємне прагнення смерті... так несамоовито страждав, бачачи, як панує на світі упосліджене і не нависне йому зло, що, досягнувши неможливості знищити це зло власними силами, почав знищувати сам себе... його самознищення виявилось ще жорстокішим, адже здійснювалося набагато повільніше, день за днем, година за годиною і частина за частиною, як самоспалення...»

Але водночас Йозеф продовжував писати довершену прозу — зокрема, «Тріумф краси», «Бюст цісаря», «Фальшива вага» тощо, які йому вдавалось публікувати в Нідерландах. Його останній виданий роман — «Гробівець капуцинів» (1938). А останній написаний ним твір — повість-епітафія «Легенда про святого пияка», у якій безнадійний п'яниця несподівано зустрічає благодійника, що в дивовижний спосіб змінює його життя.

Цвейг у спогадах про нього висловлював щире здивування: «Усупереч усім законам логіки і медицини сталося диво: творчий дух, що жив у ньому, здобув перемогу над ослабленою плоттю... Відданість своєму дару виявилась сильнішою, ніж вірність самому собі, у своєму мистецтві він блискуче переміг власне падіння».

Обставини смерті легендарного митця також оповиті міфами, як і його життя. Так, 23 травня 1939 р. друзі привезли його до благодійної лікарні «Неккер»: йому стало зле в кав'ярні — нібито це був серцевий напад після звістки про те, що інший єврейський письменник Ернст Толлер, якому вдалося втекти від нацистів до Нью-Йорка, вчинив суїцид.

За іншими даними, останні дні Рота минули не в богадільні, а в комфортних умовах клініки відомого радіолога професора Жидона, дружина якого перекладала його твори.

У лікарні письменнику заборонили пити, але він постійно вимагав алкоголю, через що його довелося прив'язувати до ліжка. Медики діагностували в нього алкогольний делірій (білу гарячку) внаслідок алкогольного абстинентного синдрому. Через чотири дні — 27 травня — Йозеф помер, за офіційною версією — від двосторонньої пневмонії. Йому було лише 44. Поховали письменника в Парижі на католицькому цвинтарі, хоча ніхто достеменно не знав, чи був він католиком насправді, чи це лише одна з його численних легенд.

На думку біографів, смерть дозволила митцеві уникнути майбутніх жаків, із якими він неодмінно б зіткнувся як єврей після початку Другої світової. Його дружину Фрідль фашисти 1940 р. убили в газовій камері в межах нацистської програми евтаназії для психічно хворих пацієнтів. Стефан Цвейг, емігрувавши до Бразилії, 1942 р. разом із дружиною покінчив життя самогубством (передозування барбітуратами). Ірмгард Койн інсценізувала самогубство і прожила війну під фальшивими документами, страждала на алкоголізм, пізніше була визнана недієздатною й ушпиталена до психіатричної клініки.

Дослідниця Герміона Лі писала про Рота: «Він мав надзвичайно змішані почуття до всього: батьківщини, єврейства, релігії, шлюбу та любовних пригод, дружби, репутації, місця у світі. Лише в деяких речах він залишався непохитним: у складному, пристрасному почутті до зниклої Австро-Угорської імперії; у пророчій і мужній відразі до нацистів; та в залежності від алкоголю».

Гері Шапіро додавав: «Рот був суцільною суперечністю. Він був євреєм, який міг писати як антисеміт; блискучим романістом, відомим за життя своєю журналістикою; людиною, яка напивалася до заціпеніння, але чий передбачення рідко коли не справджувалися».

Підготувала **Олена Тищенко**